

Dr LAZAR PEJIĆ

Privreda u uslovima neposredne ratne opasnosti

- Prilog teoriji ratne ekonomike -

Ne samo vojna nauka i publicistika nego i sve druge nauke na svoj način i u svom domenu treba da doprinesu jačanju naše odbrane i samozaštite, a saradnja među njima treba da bude što bolja i tješnja. (Tito).

I

Koncepcija opštenarodne odbrane koristi se dostignućima mnogobrojnih naučnih disciplina. Zbog toga je neophodno angažovati naučne radnike u svim oblastima nauke kako bi njihov doprinos jačanju sistema opštenarodne odbrane bio još veći. U traženju optimalnih rešenja u realizaciji koncepcije opštenarodne odbrane značajno mesto imaju ne samo dostignuća tehničkih ili prirodnih (na primer, medicinskih i slično), već i društvenih nauka.

U ekonomskim naukama zadaci i problemi koje treba izvršavati i rešavati nisu ništa manje važni nego u drugim naučnim disciplinama. Razvoj teorije ratne ekonomike i priprema privrede i privrednog sistema za ratne uslove zahteva određene teorijske napore i dobro poznavanje ekonomske teorije i prakse uopšte, a posebno ratne ekonomike. Interdisciplinarni pristup u analizi tih problema je neophodan i trebalo bi ga razvijati tako da se proširi i obogati koncepcija opštenarodne odbrane.

O karakteru ratne ekonomike može da se dobije pogrešna predstava ako se svodi na klasičnu koncepciju ratne privrede oso-

bene po dirigovanom planiranju, materijalno-proizvodnim bilansima, distribuciji, materijalnim i radnim obavezama, smanjenju značaja, robno-novčanih odnosa, rekviziciji, racioniranju i drugom.¹ Takva predstava je uticala na shvatanje nekih ekonomista (bar kada je reč o ekonomskoj teoriji, fundamentalnim disciplinama i odnosu mirnodopske i ratne ekonomike): tu nema mnogo novog da se kaže, ekonomska misao je rekla svoju poslednju reč, određeni teorijski i praktični naponi vezani su više za aplikativne discipline.

Međutim, dinamičan razvoj društveno-ekonomskih odnosa kod nas, a i u svetu, zahteva dodatne naučne napore u toj oblasti i to u svim disciplinama. Pored onih problema, koji treba da budu uključeni u redovnu nastavu i da postanu deo redovnog ekonomskog obrazovanja, potrebni su još veći naponi u oblasti naučnih istraživanja u svim disciplinama, radi daljeg razvoja teorije i prakse ratne ekonomike i priprema za opštenarodnu odbranu.²

Već i sam pokušaj da se nabroje svi problemi ratne ekonomike koji zahtevaju teorijsku i praktičnu obradu i koji često imaju strateški značaj za pripreme privrede za rat, zahteva značajan naučni napor. Za ekonomiku opštenarodne odbrane izuzetno je značajna, pored ostalog, sledeća problematika: planiranje društvene reprodukcije, privrednog razvoja i privrednog sistema, teorija, politika i sistem cena, makroekonomska analiza i politika, monetarno-kreditna i fiskalna politika, zaposlenost, oblast političke ekonomije, ekonomike udruženog rada, granskih ekonomija, međunarodnih ekonomskih odnosa i kvantitativnih disciplina. Time se otvara široko područje istraživanja u toj oblasti.

II

Pored razvoja i primene jasnih i preciznih koncepcija mirnodopskog i ratnog privrednog sistema, sa stanovišta potreba opštenarodne odbrane, najdelikatnija aktivnost je prelazak privrede iz mirnodopskih na ratne uslove i obrnuto.

¹ Videti: pukovnik dr Lj. Petrović: »Privredni sistem u ratu«, referat za skup »Ekonomika i rat«, održan na Ekonomskom fakultetu u Beogradu 5. i 6. marta 1980. godine.

² Danas je dokazana činjenica da mnoge zemlje odvajaju najbolje snage u oblasti ekonomske teorije i prakse kada je reč o rešavanju fundamentalnih problema i donošenju strateških odluka u oblasti odbrane. Za američku privredu, videti, na primer zbornike: E. M. Mansfield, ed.: »Defence, Science and Public Policy«, Norton, Publ. 1968, ili »National Priorities«, Zbornik radova, Vašington, 1969, Public Affaires Press, str. 176+1 (+1). U obe studije bili su uključeni najpoznatiji američki ekonomisti, kao Džon Šulce, Karl Kejzen, Hari Džonson, zatim Robert Maknamara i drugi.

Očigledno je da se prva akcija preduzima onda kada dolazi do neposredne ratne opasnosti ili u vreme otpočinjanja ratnih operacija, a samo izuzetno tek posle uspostavljanja ratnog stanja ili nastanka privremeno zaposednutih teritorija. Međutim, u savremenim uslovima veoma je teško proceniti i odrediti takav stepen ratne opasnosti, koji uslovljava prelazak na ratnu privredu. Takav prelazak, u stvari, može da bude postepen i da traje duže. U takvim situacijama potrebno je takođe obezbediti stabilan privredni razvoj i ispitati mere i sredstva ekonomske politike kojim se on može postići.

Racionalnost jednog takvog pristupa sastoji se u tome što je prelazak iz stanja mirnodopske u stanje ratne privrede uvek veoma delikatno i skupo jer zahteva velike izdatke, a i realizacija je veoma složena, pa je neophodno da se vrši samo onda kada to prilike zahtevaju. Postoje, međutim, i niži stupnjevi ratne opasnosti, kada privreda mora da se priprema za opštenarodnu odbranu i kada nije neophodan prelazak na ratne uslove funkcionisanja. Drugim rečima, neophodno je da se istraže instrumenti i mehanizmi mirnodopskog privrednog sistema, koji mogu delovati na stabilizaciju i pripremu privrede za odbranu u ovakvim situacijama. Očigledno je, stoga, da je upravo u toj oblasti neophodno da se razviju fundamentalna teorijska ekonomska istraživanja, koja treba da pruže neophodne teorijske i praktične osnove za postojanje stabilne privrede, njen dinamičan razvoj i prelazak na ratne uslove funkcionisanja, kada se za to ukaže potreba.

Da bi se utvrdile odgovarajuće stabilizacione mere ekonomske politike, neophodno je da se analizira makroekonomska problematika privrede, a pre svega dinamičan rast proizvodnje, nacionalnog dohotka i zaposlenost uz stabilne cene, odnosno postizanje pune zaposlenosti uz stabilne cene, zatim problematika novčane akumulacije, štednje, investicija, monetarno-kreditna i fiskalna politika, potrošnja, raspodela, različite vrste multiplikatora, kao i princip akceleracije. Tek na osnovu dobro naučno fundirane makroekonomske analize, moguće je utvrditi stvarnu privrednu situaciju i doneti odgovarajuće mere ekonomske politike.

Sigurno je da poznati instrumenti ekonomske politike, kao što su javni radovi, radne akcije, politika poreza i doprinosa, politika kamatne stope, jeftinih kredita, primarne emisije novca, otvorenog tržišta, obaveznih rezervi i rezervi likvidnosti u okvirima monetarno-kreditne politike, mogu dati određene rezultate u izgrađivanju stabilne privrede. Međutim, pomenute mere ekonomske politike

svoje najveće rezultate daju u mirnodopskim uslovima funkcionisanja privrede, odnosno onda kada je u privredi moguće postići punu zaposlenost bez inflacije, uz zapošljavanje celokupnog raspoloživog aktivnog stanovništva.

Pojavom neposredne ratne opasnosti nastala bi situacija koja bi se razlikovala od mirnodopske. Tada se mora računati s tim da izvestan deo aktivnog radnog stanovništva bude angažovan na poslovima odbrane u Jugoslovenskoj narodnoj armiji, teritorijalnoj odbrani, civilnoj zaštiti ili u drugim komponentama sistema narodne odbrane. To bi zahtevalo šire uključivanje stanovništva u proizvodnju. S druge strane, ratna proizvodnja angažovala bi znatan deo privrednih kapaciteta usled čega bi se pojavio određeni nedostatak nekih proizvoda za mirnodopske potrebe. Pošto je reč samo o neposrednoj ratnoj opasnosti, još ne bi bilo uništavanja proizvodnih kapaciteta i resursa. Lični dohoci ne bi smeli da se zadrže na istom nivou kao i u normalnoj ekonomskoj situaciji, jer bi se izazvala inflacija, a svi ekonomski činioци morali bi da budu maksimalno mobilisani. Takvi uslovi zahtevali bi i utvrđivanje ekonomske politike koja bi mogla da obezbedi stabilnost privrede i da ujedno podstiče onakvu proizvodnju kakva se želi.

Početne procene ukazuju na to da klasičan tip monetarno-kreditne i fiskalne politike u takvoj situaciji ne bi mogao da bude korišćen, jer ne bi postojale osnovne pretpostavke za tu politiku. Ali neke od tih mera bi mogle da budu iskorišćene. I pored takve mogućnosti, morala bi da se utvrdi drugačija ekonomska politika stabilizacije, koja bi dala uspešne rezultate. Nema nikakve sumnje da je to *politika kontrole cena i ličnih dohodaka*, koja i u normalnim ekonomskim uslovima može da bude jedno od najefikasnijih sredstava za borbu protiv inflacije troškova, koja nastaje kada lični dohoci rastu brže nego produktivnost rada i guraju cene naviše i kada u privredi postoji određeni procenat nezaposlenosti. Dosadašnja iskustva nekih zemalja pokazuju da politika ličnih dohodaka koja nastoji da uskladi njihov porast i porast produktivnosti rada, kako bi se na taj način stabilizovale cene, nije dala odgovarajuće rezultate, kao ni već uveliko poznate mere ekspanzione ili kontrakcije, odnosno restriktivne monetarno-kreditne i fiskalne politike. Kontrola cena, koja mora da bude selektivna i kontrola ličnih dohodaka, ovde može dati mnogo bolje rezultate. Pri tom treba imati na umu da ovde nije reč o zamrzavanju cena i ličnih dohodaka, koje bi dovelo do vrlo brzih poremećaja u privredi, već o jednom sistemu mera koji bi uvek bio aktuelan uz pravovremeno reagovanje na sve nastale promene u privredi.

Politika kontrole cena i ličnih dohodaka, koja daje dobre rezultate i u uslovima mirnodopske privrede, može poslužiti i kao efikasan instrument održanja stabilnosti privrede u uslovima ratne opasnosti, odnosno onda kada još nema nikakvih ratnih operacija. Takva politika bi mogla da posluži kao jeftin i bezbolan put prelaska sa mirnodopske na ratnu proizvodnju, bez većih dodatnih troškova i vrlo brzo. Prelazak na potpunu ratnu privredu kasnije bi bio veoma jednostavan jer je privreda već pripremljena za ratnu proizvodnju. Takva politika je značajna i zato što bi ona u normalnim ekonomskim prilikama mogla da postane standardni instrument stabilizacije privrede. Najzad, treba napomenuti da bi takva politika zahtevala i određene institucije za svoje sprovođenje, koje u našem privrednom sistemu postoje kako u sistemu kontrole cena, tako i u sistemu privrednog planiranja. To je još jedan argument u prilog korišćenju teorije i politike kontrole cena, kao najvažnijeg instrumenta ekonomske politike.

Iskustva iz privreda nekih zemalja za vreme drugog svetskog rata pokazuju da je u ratnim uslovima bilo moguće sprovesti politiku kontrole cena i ličnih dohodaka, a da ta politika vrlo efikasno suzbije inflaciju, koja je u ovakvim uslovima, na primer, u američkoj privredi bila manja nego u posleratnim godinama.³ Proizišla iz ratnih uslova, a s mogućnošću primene u mirnodopskoj privredi i s velikim mogućnostima za očuvanje stabilnosti privrede u uslovima ratne opasnosti, takva ekonomska politika zahteva najveću pažnju. Njeno sprovođenje i nije tako teško, s obzirom na činjenicu da su cene kod velikog broja različitih proizvoda kontrolisane već u miru.

Savremena fundamentalna i empirijska istraživanja u oblasti teorije razmene ukazuju na to da je tržište, kao apstrakcija na kome se kupci i prodavci javljaju kao bezlične jedinice koje nemaju nikakav uticaj na cene, već odavno nestalo iz ekonomske stvarnosti. U uslovima ratne opasnosti, uz kontrolisane cene i lične dohotke, povećanje rentabilnosti i efikasnosti poslovanja organizacija udruženog rada moralo bi se postići povećanjem produktivnosti rada, smanjenjem troškova, uštedama i drugim sličnim merama. Drugim rečima, kretanje privrede moralo bi se usmeravati preko *kontrole cena i opadajućih troškova uz standardne lične dohotke i povećanu produktivnost rada*. Ta dva elementa povezana su s planskim sistemom koji bi bio primenjen i s kojim bi kontrola cena i ličnih dohodaka i poštovanje principa ekonomije poslovanja udruženog

³ Videti: J. K. Galbrajt: *»Theory of Price Control«* (*»Teorija kontrole cena«*, Boston, 1952), delo u kom je ovaj sistem detaljno analiziran.

rada morali da se *dopunjuju*. Društvo bi moglo, putem *direktne intervencije* ili preko neposrednog uticaja na alokaciju resursa, da utiče na ostvarenje željenog obima i strukture proizvodnje. Time bi privreda bila mobilisana za rat, ali uz sasvim male promene u odnosu na normalno stanje.

Sledeći element takve ekonomske politike bila bi politika određenog blagog *viška tražnje*. Povišena tražnja bi uticala na blag porast cena (ne više od 10 odsto), pa bi to bio stimulans za povećanje proizvodnje i produktivnosti rada. U isto vreme bili bi zadovoljeni potrebe priprema za opštenarodnu odbranu i interesi organizacija udruženog rada, što je u skladu sa Ustavom i Zakonom o udruženom radu. I za regulisanje planske upotrebe resursa koristila bi se takva politika, ali kao *selektivna* politika kontrole cena, gde bi blagim porastom cena bile stimulisane one grane koje bi trebalo da povećaju proizvodnju. U uslovima povećane ratne opasnosti moglo bi se ići na takvu politiku gde bi se nudile veće cene i bolji uslovi od drugih kupaca u zemlji, a izvoz bi se zabranio, dok bi u uslovima neposredne ratne opasnosti morao biti uveden obavezan otkup. Time bi bio obezbeđen i različit priliv dohotka u različitim granama i podstican rast onih privrednih grana, odnosno sektora, čija je proizvodnja najneophodnija (na primer: u oblasti energetike, proizvodnje čelika i slično). Dakle, privredni rast bi bio obezbeđen isključivo ekonomskim instrumentima.

Takav *sistem neravnoteže* bio bi determinisan, kako je već rečeno, putem stalnog *viška tražnje i selektivne i sveobuhvatne kontrole cena*. Selektivna kontrola cena bila bi primenjena i kod gotovih proizvoda, gde bi se većim cenama mogli podsticati ukupna proizvodnja i rast onih grana čija je proizvodnja najneophodnija za ratne potrebe, dok bi neke grane, čija je proizvodnja nepotrebna (na primer, luksuzna potrošnja, proizvodnja skupih kozmetičkih preparata, proizvodnja alkoholnih pića i slično), mogla da bude destimulisana ili putem nižih cena ili visokih doprinosa. Stalni višak tražnje bi obezbeđivao porast proizvodnje, ali bi se moralo voditi računa da, usled nedostatka nekih proizvoda na tržištu, ne dođe do galopirajuće inflacije. Povećanje ličnih dohodaka pratili bi porast produktivnosti rada i porast cena potrošačkih dobara. Sistem bi, osim toga, omogućio (usled stimulativnih ličnih dohodaka), da se zaposli sva raspoloživa radna snaga.

Politika kontrole cena ne bi bila samo najjednostavniji instrument restrikcije cena i ličnih dohodaka kao manifestacije inflacije, već i instrument planiranja dirigovane proizvodnje, obezbeđenja potrebnog obima i strukture proizvodnje i alokacije resursa. Ta

politika bi delovala stimulatивно i na produktivnost rada i angažovanje stanovništva, odnosno na popunu svih otvorenih radnih mesta u takvoj situaciji. Centralnu strategiju kontrole cena bi činila kontrola cena potrošačkih dobara i ličnih dohodaka, jer bi oni mogli direktno da podstaknu inflaciju ako do takve kontrole ne bi došlo. Pojava inflacije bila bi opasna, jer bi stabilnost dinara morala da se održava zbog međunarodnih ekonomskih odnosa.⁴ Ostala pitanja bila bi »taktičkog« značaja, recimo kontrola kupovine i prodaje određenih potrošačkih dobara, odnosno, restrikcije potrošnje, čime bi se neposredno uticalo na obim i strukturu proizvodnje. U takvom sistemu morali bi se ograničiti potrošački i drugi krediti za potrebe pojedinaca, da se podignu porezi i doprinosi i sprovede potpuna privredna mobilizacija. Napori ovde ne bi bili veći nego u mirnodopskoj situaciji. Takav sistem suzbio bi i lančani porast cena a, osim toga, obilje roba bi sprečilo sve vrste špekulacija i druge poremećaje.

Na kraju, kako po prestanku neposredne ratne opasnosti napustiti takav sistem? Morao bi se primeniti čitav niz mera stabilizacije monetarno-kreditne, fiskalne i drugih vidova ekonomske politike da bi se suzbila inflacija u periodu prelaska na redovnu mirnodopsku proizvodnju. Stopa inflacije od nekoliko procenata bila bi razuman trošak takve operacije i to bi pozitivno uticalo na privredni razvoj. Čitav taj proces bio bi još jednostavniji ako bi se (što je racionalno) politika kontrole cena i ličnih dohodaka prihvatila (ali ne kao politika zamrzavanja cena i njihovog održavanja na istom nivou) kao stalni vid ekonomske politike.

Sve je to još jedan dokaz da različita istraživanja u oblasti fundamentalnih i drugih ekonomskih disciplina mogu dati značajne rezultate koji bi bili korisni za sistem opštenarodne odbrane i teoriju i praksu ratne ekonomike, pa čak i ako bi, kao na primer ovaj predlog, ako se tako utvrdi, bili neprihvatljivi. Jer, to bi samo bio podstrek za druga istraživanja koja bi dala bolje rezultate.

⁴ Nestabilnost dinara i cena u takvoj situaciji mogla bi da izazove i poremećaje na unutrašnjem tržištu, nestašice, preprodaje pojedinih proizvoda i slično, koji se kontrolom cena lako unapred sprečavaju.